

*Д. В. Кіосак, Ю. Литвинчук (Одеса, Україна)
О. С. Пересунчак (Завалля, Україна)*

КАМ'ЯНЕ-ЗАВАЛЛЯ 1 – ТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ ЕТАПУ В1 НА ПІВНОЧІ ОДЕЩИНИ

Трипільська культура представлена в Північно-Західному Причорномор'ї на всіх етапах свого розвитку. Класичними стали матеріали ранньотрипільських Олександрівки, Тимкова та Слобідки-Західної¹, поселень розвинутого етапу Черкасів Сад I та II². В окрему культуру виділено колись віднесені до пізнього Трипілля Усадове та Маяки³. Проте окремі періоди відомі за непропорційно малою кількістю

пам'яток. Так, Трипіллям В1 датується лише поселення Слобідка-Лісництво в басейні Дністра⁴. Численні об'єкти цього часу досліджені а долині Південного Бугу, в тому числі і експедиціями Одеського археологічного музею⁵. На жаль, всі вони розташовуються на північному лівому березі ріки. Ця робота присвячена публікації матеріалів поселення етапу В1, зібраних на південному, правому березі ріки Південний Буг в межах Савранського району Одеської області.

Вперше археологічні пам'ятки проти с. Завалля на правому березі р. Південний Буг було виявлено розвідкою Одеського державного університету імені І.І. Мечникова під керівництвом В.Н. Станко в 1974 р.⁶ Тоді в 300 м від черняхівського поселення Кам'яне-Завалля на мису крутого правого берега Південного Бугу, обмеженого двома глибокими ярами, що впадають в річку з півдня, було зібрано декілька фрагментів ліпної червоноглиняної кераміки, зокрема уламок вінець з прокресленим орнаментом. На той час площадка мису не розорювалася. За досить незначною кількістю знахідок (8 екз.) пам'ятку було віднесено до раннього етапу трипільської культури.

В 1998-2012 рр. О.С. Пересунчаком проводилися розвідки пам'яток на правому березі р. Південний Буг, навпроти смт. Завалля. Ним локалізовано поселення Кам'яне-Завалля 1 - на так званому „першому мисі” в „1 км від мосту через Буг, що веде до смт. Завалля”. Вказано, що поселення, скоріш за все, датується етапом В1 Трипілля⁷.

Поселення розташовується на похилому мисі правого берегу р. Південний Буг. Мис має південно-східну експозицію та піднімається над довколишньою заплавою на 5-10 м.

З площі пам'ятки походить численний підйомний матеріал, який зібрано переважно учасниками гуртка „Юний археолог” (ЗОШ смт. Завалля, керівник - О.С. Пересунчак). Артефакти з розщепленого кременю та шліфованого каменю представлено кінцевими та боковими скребками на відщепках, скреблами з прямим лезом на масивних відщепках, косотронкованими пластинами, двобічнообробленими підтрикутними наконечниками стріл з прямою основою, двобічнообробленими наконечниками дротиків з прямою, увігнутою, опуклою основою (часто фрагментованими), пластинами з напівкрутою конвергентною ретушшю по краям, свердлами, фрагментом пластини з вентральною ретушшю та характерним полиском (вкладень серпа?), предметами розщеплення та відходами виробництва, трапецієвидною сокиркою з шліфованого каменю, кам'яною кулею (боласом?).

Керамічний матеріал представлено уламками як кухонного, так і столового посуду. Перший прикрашено прокресленими лініями та наліпами. Столовий посуд переважно тонкостінний, з добре відмуленої глини, доброго пропалу з майже непомітними домішками піску та дрібнотовченого шамоту. Локальною

особливістю може бути домішка графітованого піску. Посуд орнаментовано прокресленими лініями, іноді досить широкими, прямокутним та овальним штампом, горизонтальною длинкою”, канелюрами. Виділяється уламок сіроглиняного, досить товстостінного горщика зі значною домішкою товчених мушель в тісті, прикрашеного низкими овального штампу та вертикальними канелюрами, фрагмент тулова антропоморфної статуетки пласкої в перетині, трапецієподібної форми, прикрашений прокресленим орнаментом - з такими характерними елементами, як ромб з крапкою на грудях та „поясом” з двох прокреслених ліній, які закінчуються парою крапок перед невеликим розривом на „животі” та мають крапку посередині між ними (пряжка ремня?).

Значно менша кількість знахідок була зібрана в ході робіт Подільсько-Причорноморської експедиції ОАМ НАН України в 2012 р. В місці максимальної концентрації підйомного матеріалу закладено шурф 2x1 м, довгою віссю орієнтований на північ. Ним відкрито наступну послідовність відкладів: 1) темно-сірий гуму сований ґрунт (горизонт А, - 20 - -30 см); 2) сіре гумусоване підґрунтя (В, -55 - -70 см); 3) світло-сірий ґрунт з дрібними карбонатними вкрапленнями та механічною домішкою світлого суглинку (ВС, -80 —95 см); 4) світлий суглинок (С). Знахідки (уламки кераміки, кістки, кременева пластинка) зустрічалися в усій товщі відкладів, але особливо численними були, разом з шматками обмазки, в сірому підґрунті на глибині 30-65 см.

Фрагменти кухонної кераміки виготовлені з грубої грудкуватої маси з домішками органіки, дрібно-товченого шамоту та піску. Вони, як правило, неорнаментовані, іноді прикрашені пальцевими вдавленнями, прокресленими лініями та невеликими наліпами. Тонкостінний посуд з добре відмуленої глини здебільшого декоровано прямокутним штампом, рідше лініями, на яких де-не-де збереглася інкрустація білою пастою. Прокреслені лінії - широкі, відносно неглибокі. Кілька добре пропалених фрагментів з тонко-відмуленої глини, скоріш за все, належать розписній кераміці, хоча сліди чорної фарби збереглися лише на одному з них. Один уламок тонкостінної посудини прикрашено вертикальними канелюрами та горизонтальними рядами нігтьових вдавлень. Фрагмент відігнутих вінець прикрашено горизонтальними канелюрами та рядом прямокутного штампу. Нижня частина посудини має увігнуте денце та декорована рядами овального штампу.

Артефакти з розщепленого кременю дуже фрагментовані та сильно обпалені. Присутній уламок двобічно-обробленого наконечника металевий зброї, ретушований відщеп, уламок бокової скребачки на пластині. Також на поверхні підібрано кілька фрагментів ближче не визначених виробів зі шліфованого каменю.

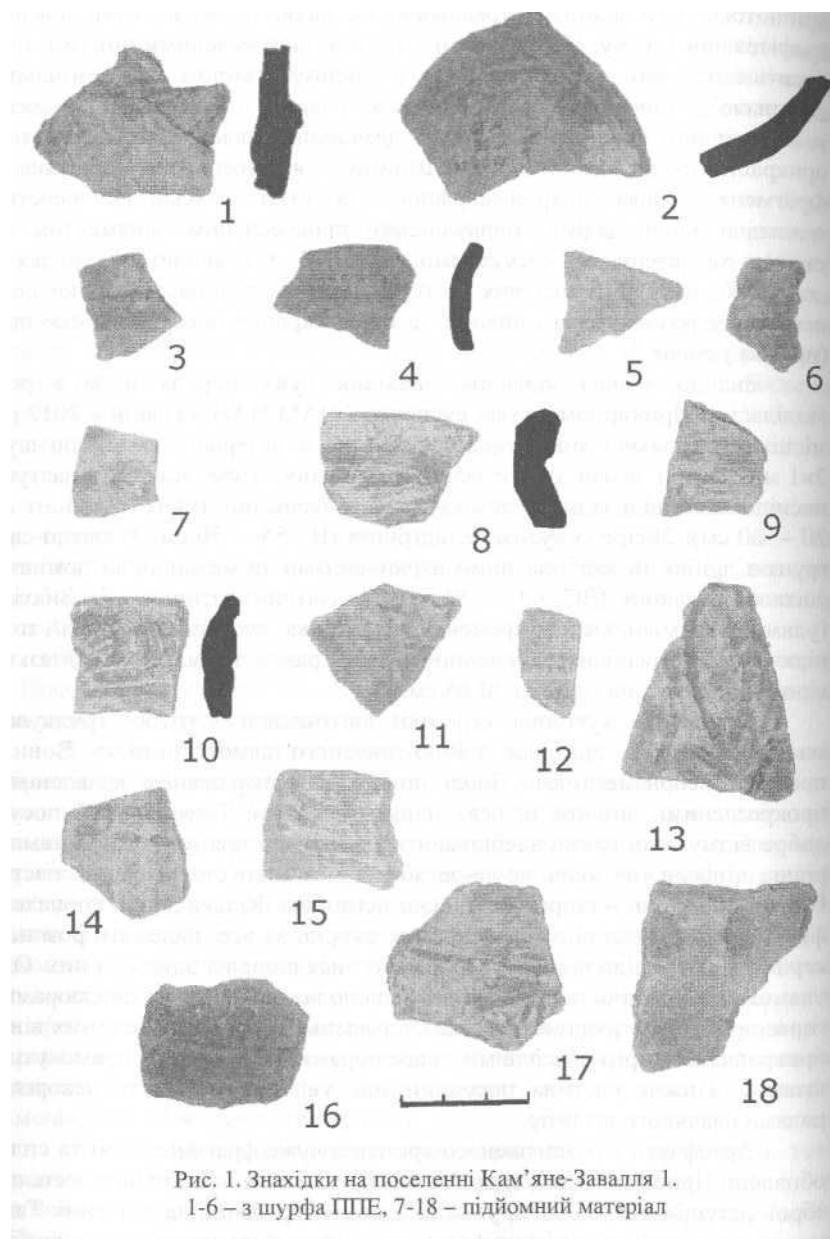

Рис. 1. Знахідки на поселенні Кам'яне-Завалля 1.
1-6 – з шурфа ПШЕ, 7-18 – підйомний матеріал

Палеозоологічний матеріал здебільшого невизначений, наявні лише п'ятова кістка європейського оленя та поверхня суглобу гомілкової кістки кабана¹.

Матеріали пам'ятки знаходять численні аналогії в колекціях розташованих неподалік поселень Березівка та Сабатинівка 1. Наявність в колекції фрагментів розписної кераміки, співвідношення груп столового посуду з ритим, канельованим та штаповим орнаментом та стилістика їх виконання, численність двобічнооброблених підтрикутних наконечників металеві зброї змушують припускати датування поселення етапом В1 трипільської культури. Наявність цієї пам'ятки дозволяє частково заповнити виразну прогалину на карті поширення поселень цього часу - між басейном Дністра та долиною Південного Бугу.

В ході шурфування виявлено відносно добре збережений культурний шар, який переважно залягає нижче рівня систематичної оранки. Кам'яне-Завалля 1 виглядає перспективним об'єктом для подальшого систематичного стаціонарного археологічного дослідження, яке дозволило б пролити світло на поки що мало представлений на Одещині період розвитку трипільської культури.

¹ Есипенко А.Л. Раннетрипольское поселение Александровка // Материалы и исследования по археологии Северного Причерноморья. - 1957. - №. 1. - С. 10-23.

² Патокова Э.Ф., Петренко В.Г., Бурдо Н.Б., Полищук Л.Ю. Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. - К., 1989.

³ Петренко В.Г. Епонімне Усатове та проблема генезису усатівської культури // Трипільська цивілізація у спадщині України. - К., 2003. - С. 135-143.

⁴ Бурдо Н.Б. Исследование раннетрипольского поселения Слободка-Западная // Новые археологические исследования на Одещине. - К., 1984. - С. 31.

⁵ Добровольський А.В. Перше Сабатинівське поселення // АП УРСР. - 1952. - №. 4. - С. 78-83; Киосак Д.В., Олейник А., Синельников А. Новые материалы первого Сабатиновского поселения // Лукомор'я. - 2012. - №. 4; Цыбесков В.П. Некоторые итоги исследования Березовского поселения // Материалы и исследования по археологии Северного Причерноморья. - 1971. - №. 7. - С. 182-192; Цвек О.В. Нові дослідження багатошарового поселення східотрипільської культури Березівка на Південному Бугу // Археологічні відкриття в Україні 1998-1999 рр. - 1999. - №. - С. 51-53.

⁶ Станко В.Н., Зиньковская Н.Б. Разведки памятников эпохи энеолита в северных районах Одесской области // Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины. - К.-Одесса, 1976.-С. 130-150.

⁷ Пересунчак С.О. Нові трипільські поселення на Південному Бугу // Земледельцы и скотоводы Древней Европы. Проблемы, новые открытия, гипотезы (дополненное издание). - К.-СПб., 2012. - С. 149-159.

¹ Автори вдячні к.і.н., доц. О.П. Секерській за визначення палеозоологічних матеріалів.